

УДК 338.2:631

Саблук П.Т.,

д. е. н., професор, академік НААН України,
заслужений діяч науки і техніки України, Герой України

ЗАСАДИ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В АГРАРНІЙ СФЕРІ

Дослідження інституціональних ознак економіки фокусують увагу на проблемах, які є своєрідною відправною точкою оцінки процесних взаємодій суспільно-економічного розвитку. Інституціональні проблеми поєднують у собі економічні, соціальні, політичні та правові питання, саме це виокремлює дану течію наукового пошуку з-поміж інших.

Ключові слова: інституції, інститути, трансформаційні процеси, розвиток, теорія, аграрна сфера.

ОСНОВЫ ТРАНСФОРМАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ В АГРАРНОЙ СФЕРЕ

Саблук П.Т.

Исследования институциональных признаков экономики фокусируют внимание на проблемах, являющихся своеобразной отправной точкой оценки процессных взаимодействий общественно-экономического развития. Институциональные проблемы сочетают в себе экономические, социальные, политические и правовые вопросы, именно это выделяет данное течение научного поиска среди других.

Ключевые слова: институции, институты, трансформационные процессы, развитие, теория, аграрная сфера.

FUNDAMENTALS OF TRANSFORMATIONAL PROCESSES IN THE AGRARIAN SECTOR

Sabluk P. T.

Research of institutional features of the economy focuses on issues that are kind of benchmark of process interactions of social and economic development. Institutional problems combine economic, social, political and legal issues, this is what distinguishes this flow of scientific research among others. Agrarian sphere of economy of Ukraine and its development is accompanied by institutional transformation. The institutional features of economics involve problems that are peculiar benchmark of process interactions socio-economic development and combine economic, social, political and legal issues. Modeling of institutional system of agricultural market is in constant formation of coordinated model institutions. The model of development of institutions require of continuous improvement in the process of developing a regulatory mechanism.

Keywords: institutions, institutes, processes of transformation, development, theory, agriculture.

Постановка проблеми. Аграрна сфера економіки України та її розвиток супроводжується інституціональними трансформаціями. Як показують дослідження інституціональних ознак економіки, вони пов'язані з проблемами, які є своєрідною

відправною точкою оцінки процесних взаємодій суспільно-економічного розвитку і поєднують у собі економічні, соціальні, політичні та правові питання.

Проте не слід абсолютизувати категорію "інституції", застосовуючи її до означення одночасно правил, традицій, норм, а також організацій і фірм. Існують дві різнопланові категорії - "інституція" й "інститут", які становлять методологічну основу інституціональної теорії, а також є невід'ємними, взаємозалежними атрибутами економіки. У вітчизняній науковій літературі наведені терміни здебільшого вживаються синонімічно, але як підтверджує практика - це різні категорії.

Аналіз останніх досліджень. Теорія інституціоналізму знайшла відображення у працях багатьох науковців, проте залишається чимало проблем методологічного змісту, які потрібно вирішувати через розбудову інституціональної теорії. Однак, незважаючи на вагомий теоретико-методологічний напрацювання і велику кількість досліджень, проблема інституцій потребує ґрунтовнішого розкриття у теоретичному, методологічному та організаційному плані. Існує нагальна потреба розвитку вітчизняної аграрної економічної науки і практики ринкових відносин через опрацювання концепцій та рекомендацій з удосконалення інституціональної системи в аграрному соціально-економічному середовищі.

Мета статті. Розглянути питання формування вітчизняної теорії і практики функціонування ринкової економіки, яке відбувається під впливом фундаментальних постулатів світової економічної науки.

Основні результати дослідження. Інституціоналізм постав як особлива структурована наукова теорія, методологія якої ґрунтується на необхідності вивчення господарського порядку як процесної взаємодії суб'єктів у контексті певних правил гри.

Виходячи з того, що інституціональна теорія досліджує економічні, суспільні, правові правила поведінки суб'єктів, організаційні обмеження сформовані людьми, розглянемо інституціоналізм як продукт еволюції і синтезу економічної теорії та інших суспільних наук.

Інституції також слід розуміти як множинну категорію сукупність інституцій (правил) та інститутів (організацій). Потрібно чітко розуміти, що інституції (правила, принципи, традиції, ментальність) у суспільному розвитку, ринковому механізмі приймають форму інститутів (власність, закон, організація, установа, конкуренція, регулювання тощо). Таким чином, інституції втілюються в інститутах, а інститути потребують інституцій для забезпечення адекватного потребам суспільства розвитку соціально-економічних формацій. Інституціональна теорія утвердилася як фундаментальний напрям перш за все економ і ко-соціальних досліджень, спрямованих на обґрунтування ключових елементів економічної системи у контексті їх впливу на суспільний розвиток. Інститути формують умови розвитку економіки і поведінки економічних суб'єктів.

В Україні створилося деструктивне інституціональне середовище, яке призводить до викривлення показників економічного і соціального розвитку, існування соціальної нерівності, корупції.

Проведені дослідження показують, що до інституціональних проблем аграрної сфери відносяться: нестабільність аграрної політики; вдосконалення земельних відносин; розвиток кооперації і інтеграції; підвищення ефективності системи управління АПК; незавершеність аграрної реформи; державне регулювання в аграрній сфері; цінова політика; відсутність недержавних структур захисту інтересів селян тощо.

Оцінка результативності реформ в аграрній сфері неможлива, оскільки реформи продовжуються. Сільське господарство через свої особливості, як інерційна система, дуже важко сприймає реформування. Інституціональні трансформації в цілому позитивно впливають на розвиток аграрної економіки, забезпечуючи відповідну динаміку зростання валової продукції.

В інституціональній структурі розвитку в аграрній сфері є позитивне зрушення. Проте залишаються невідповідності в діяльності інституцій.

Проведення аграрної реформи можна розподілити на чотири блоки:

I блок – формування економічної платформи;

II блок – побудова ринкового економічного механізму;

III блок – наповнення ринковим змістом схеми здійснення реформ;

IV блок – законодавче забезпечення реформування.

У процесі формування економічної платформи була сформована її економічна складова — реформування власності і побудова на її базі організаційно-правових структур ринкового типу та побудови виробничих відносин.

Побудова ринкового економічного механізму передбачала формування цінового механізму, створення сприятливої кредитно-податкової системи та побудови адекватної ринковим умовам системи управління.

Дослідження інституціональних умов розвитку аграрної сфери показали, що у сільському господарстві сформувався антивідтворювальний тип виробництва. Означений висновок впливає з того, що динаміка зміни впливу цін ресурсів, споживаних сільським господарством, на собівартість і рентабельність продукції залишається негативною. Собівартість зростає значно швидшими темпами, ніж ціна реалізації продукції товаровиробниками. Ціновий механізм, як системоутворююча складова ринкового господарювання залишається неефективним. Результатом цього є поглиблення цінового диспаритету, який знижує привабливість аграрного виробництва для інвестицій.

Зміни в ціновому механізмі мають інституціональну природу, серед них нами виділено: зниження якості сільськогосподарської продукції і доходів виробників, продуктивності праці й конкурентоспроможності продукції. Ринок пропонує набагато нижчу ціну реалізації (ціну попиту) від тієї, яка забезпечує розширене відтворення виробництва, або хоча б еквівалентність міжгалузевого обміну. Через деформовану політику цін виробники надають трансфери споживачам, тобто споживачі платять за вітчизняну продукцію нижче світових цін.

Пріоритетними напрямками аграрної політики є:

- вдосконалення цінової політики, яка б відновила паритетність цін і забезпечила позитивну цінову підтримку виробників;

- вдосконалення бюджетної підтримки.

Головна інституціональна проблема у розвитку та регулюванні аграрного виробництва – це зростання витрат в сільському господарстві, що обмежує конкурентоспроможність галузі.

Недостатньо відпрацьована система кредитування виробництва. Галузь з уповільненим оборотом коштів не може повнокровно розвиватися без своєчасного кредитування і потребує

розробки система кредитування на основі іпотеки, інститути якої не розвиваються через недостатній вплив держави на удосконалення земельних відносин.

Основними проблемами у сфері земельних відносин стали такі як незавершеність процесів реформування економічних та правових відносин власності; недосконалість державного управління у сфері використання і охорони земель та ведення земельного кадастру; відсутність системи земельного законодавства й інфраструктури ринку земель.

Проте формування ринку земель сільськогосподарського призначення є одним з найбільш дискусійних і заполітизованих питань аграрної політики. Залучення до економічного обігу земель поліпшить інвестиційний клімат в країні.

Основою для формування конкурентоспроможного аграрного сектору є розбудова інституціональної системи регулювання аграрного ринку, яка визначає сектори і об'єкти регуляторних впливів на його розвиток як життєзабезпечуючого середовища функціонування аграрної сфери. В Україні галузеве регулювання здійснюють інститути, які у правовому полі, за відповідних умов, можуть впливати на ринковий процес. Проте розвиток сільського господарства в інституціональному забезпеченні наслідую окремі невідповідності, які зумовлюють неефективність і зниження економічного інтересу в різних підприємницьких структурах.

Однією з основних складових реформ є наповнення новим змістом трансформаційних змін. Зокрема, інтенсифікація та впровадження ресурсозберігаючих технологій, кооперація й інтеграція виробництва, вирішення соціальних проблем потребує завершення. Для проведення реформ створена, якоюсь мірою відповідна для досягнення поставлених цілей, законодавча база. Проте прийняті законодавчі акти в своїй більшості мають декларативний характер або не забезпечують розкриття проблеми. В інституті проаналізовано існуючу законодавчу базу і зроблено висновки про необхідність її трансформації.

З метою удосконалення інституційного забезпечення трансформації аграрної сфери виникає першочергова необхідність прийняття законодавчих і нормативних актів. Наприклад, нові закони України «Про сільське господарство», «Про професійні і міжпрофесійні об'єднання», «Про паспорт сільської поселенської мережі» та інші, яких за нашими підрахунками на даний період потрібно близько восьмидесяти.

Відсутність системності в законодавчій базі впливає на забезпечення трансформаційних процесів, які спрямовуються на: обмеження адміністрування ринків; врахування інтересів споживачів і виробників в однаковому обсязі; гарантування доходів виробникам через забезпечення прибутковості авансованого у виробництво капіталу, враховуючи вартість землі; оптимізації кількісно-якісних характеристик ринкової інфраструктури; активізації процесів кооперування; удосконалення системи моніторингу і прогнозування; ефективності біржової системи; законодавчого врегулювання функцій ринкових і державних інститутів.

Тенденція розвитку аграрного сектору економіки не однозначна. З одного боку, починаючи з 2005 року, ми спостерігаємо зростання виробництва. Так, валова продукція сільського господарства (в порівнянних цінах) зросла за п'ять років порівняно з 2000 роком на 30%. При цьому частка збиткових підприємств скоротилася удвічі, а рентабельність становила 13,4 %. Проте по окремих видах продукції (молоко, м'ясо) є значні відставання від забезпечення нормативного споживання. Ефективність сільського господарства залишається

на рівні який не дає можливості покривати поточні витрати і вкладати кошти в розширення виробництва. Прибуток в більшій частині формується за рахунок дотацій державної підтримки.

Погіршуються співвідношення розміру кредиторської заборгованості і основних економічних показників і це притому, що 50% валової продукції виробляється в ОСГ.

Ефективність аграрного сектору великою мірою залежить від державної підтримки та інституціональних засад її розподілу: обсяги бюджетних видатків значні, проте інституційна система розподілу коштів нераціональна, що знижує якісні впливи видатків підтримки на розвиток аграрного комплексу.

Ефективність роботи цих структур базується на державній підтримці, але розмір допомоги і частка господарств, що їх отримують незначна. В основному державну підтримку одержують великі підприємства, а та маса господарств, яка виробляє 50% продукції, зовсім позбавлена такої підтримки.

За весь період становлення України підтримка аграрної сфери виробництва була обмеженою і безсистемною. Для того, щоб державна підтримка сільськогосподарського виробництва була вагомою, обсяги повинні бути не меншими 10-15 % витрат сільськогосподарських товаровиробників на виробництво продукції або 25-30 млрд. грн. на рік у вартісному виразі. Таких грошей держава виділити із державного бюджету в найближчі роки не має змоги. Ще в 2007 р. ННЦ „ІАЕ" виступив з пропозицією створення Фонду підтримки українського села. Джерелами формування Фонду можуть бути відрахування до 1% товарообігу (податок з продажу) протягом певного періоду (3-5 років). Це дозволить щорічно залучати до 30 млрд. грн. до Фонду підтримки українського села, що забезпечить гарантовану підтримку визначених пріоритетів Державною цільовою програмою.

Низький рівень державної підтримки відтворення в сільському господарстві з розрахунку на одиницю земельної площі є причиною переходу сільськогосподарських товаровиробників на виробництво окупної продукції, порушення сівозмін. Скорочення тваринництва призводить до підвищення рівня безробіття та міграційних процесів у сільській місцевості. За межею бідності перебуває шоста частина сільських домогосподарств, а у половині населених пунктів відсутні будь-які виробничо-управлінські підрозділи, а такий стан створює соціальну небезпеку держави.

За останні роки бюджетні видатки на розвиток поселенської мережі, включаючи освіту, культуру, медицину, спорт становили близько 0,6% до валової внутрішньої продукції або близько 4,9 долара (за курсом НБУ) з розрахунку на 1 особу, для порівняння в країнах ЄС - 1,7% до ВВП, або 33,6 дол. на 1 особу, а з розрахунку на 1 га землі в обробітку - 1053 дол.

Незважаючи на відносне щорічне збільшення бюджетних асигнувань не всі галузі АПК отримують позитивний розвиток. Так, продовжує скорочуватися поголів'я великої рогатої худоби, а звідси і зниження виробництва продукції.

Незважаючи на відносне щорічне збільшення бюджетних вливань в аграрний сектор, реального впливу на поліпшення ситуації в аграрному виробництві і соціальній структурі села вони не мали з таких причин:

- відсутності пріоритетів підтримки, розпорошеності, недостачі коштів і механізмів стимулювання їх забезпечення;

- неприйняття на державному рівні специфіки сільськогосподарського виробництва та втрати відповідальності за кінцеві результати діяльності;
- нестачі коштів для виконання всіх програм;
- уповільненого обороту капіталу;
- наявності великої кількості програм і окремих заходів підтримки (їх понад 70), їх незбалансованості, недостатньої обґрунтованості та відсутності належного контролю за цільовим використанням коштів;
- недостатньої адресності підтримки, внаслідок чого кошти не завжди доходили до товаровиробників і осідали в управлінських структурах;
- за вимогами СОТ бюджетне фінансування виробничої діяльності має бути мінімальним. Без обмежень можуть бути витрати лише на соціальні цілі.

Оцінка ролі інституцій у розвитку й регулюванні аграрного ринку дає нам підстави наголошувати на вирішальному значенні цінового механізму, проте держава поки що не завершила створення інституціональних умов для підвищення економічного інтересу господарювання на землі. Зокрема, цінова політика не сприяє формуванню інституцій, які б робили систему ціноутворення об'єктивною з позицій забезпечення окупності вкладеного у виробництво капіталу.

Дослідження інституціональної системи аграрного ринку вимагало розробки критеріальної моделі оцінки ефективності його функціонування, але через існуючі інституціональні умови, головну увагу ми зосередили на оцінці показників дохідності, зокрема ціні продукції.

На зростання ціни на сільськогосподарську продукцію впливають не тільки ринково-конкурентні причини, але й витратоутворювальні фактори. Для вітчизняного аграрного бізнесу є нормою, що максимізація прибутку в сільськогосподарському виробництві досягається виключно за рахунок відмови від тваринництва, отже, поки затратність в тваринництві висока — ситуація буде зберігатись.

Існування різних організаційно-правових форм господарських структур зумовлює диференціацію їх конкурентоспроможності, на яку мають вплив розмір структур і якість продукції.

Важливим організаційним заходом до формування інститутів є інтеграція і кооперація. Наслідком процесу розвитку економічних інституцій може стати створення інтеграційного об'єднання певного формату регіонального формування — типу кластера. Одним із першочергових і перспективних за значимістю завдань, вирішення якого сприятиме підвищенню ефективності інституціональної системи аграрної економіки, є розвиток інституту кластеризації як:

- неформальне партнерство - об'єднання виробників, переробників та агросервісних структур на території, що діє на основі договору про спільну діяльність (паketу двосторонніх договорів) без створення юридичної особи та без об'єднання вкладів її учасників;
- формальне партнерство - продуктове об'єднання підприємств на території з створенням юридичної особи асоціативного типу і з об'єднанням вкладів - асоціація, консорціум, об'єднання кооперативів тощо.

Через цей інститут існує реальна можливість поєднання ресурсів різних за галузевою приналежністю суб'єктів ринку для вирішення проблем сільського соціуму.

Кластери можуть створюватися як спеціалізовані, так і універсальні (комплексні). Перші можуть об'єднувати учасників (наукові установи, навчальні заклади, виробників тощо), які спеціалізуються на конкретному виді діяльності — вирощування великої рогатої худоби, свиней, виробництво молока, зерна, цукрових буряків та інші, другі (універсальні) — установи і підприємства, територію з широким колом різних видів діяльності. Створення кластерних формувань в аграрній сфері є одним з напрямів залучення інвестицій та інновацій, мінімізації витрат, зокрема трансакційних, підвищення ефективності саморегулювання аграрного ринку, активізації формування міжпрофесійних організацій.

Важливу роль у розвитку підприємництва на селі відіграє кооперація як ідеологія життя і спосіб виживання сільськогосподарських товаровиробників у конкурентному середовищі.

Наприклад, більшість виробничих сільськогосподарських кооперативів протягом десятиріччя забезпечували високі виробничі результати. Значних економічних успіхів досягнуто в сільськогосподарському виробничому кооперативі «Батьківщина» Котелевського району Полтавської області, „Урожай” Луцького району Волинської області та інші. Однак виробничі кооперативні структури мають нижчі показники порівняно з іншими формуваннями через витрати на виконання соціальних функцій і розвиток сільських територій.

Загальною закономірністю у розвитку підприємницьких структур стало зменшення частки кооперативів у загальній площі сільськогосподарських угідь, збільшення частки індивідуальних господарств і становлення таких суб'єктів агробізнесу як акціонерні та інші господарські товариства. Такий напрям трансформації землекористування сформував багатоукладне аграрне виробництво, але скоротив кооперативний сектор.

До розвитку кооперації закликає Організація Об'єднаних Націй. Асамблея ООН зокрема в постанові №56/114.2002 р. відмічала:

- враховувати і використовувати вклад кооперативів у соціальний розвиток: ліквідацію бідності, забезпечення продуктивної зайнятості розширення соціальної інтеграції;
- стимулювати і сприяти створенню і розвитку кооперативів, особливо які створюються найбільш уразливими групами населення;
- забезпечувати партнерство між урядами і кооперативним рухом;
- створювати бази статистичних даних про розвиток кооперативів і їх вклад у національну економіку;
- розробляти програми заохочення кооперативів до навчання, обміну досвідом на регіональному і національних рівнях.

Значна увага приділяється розвитку кооперації в країнах Європейського співтовариства, яка полягає в наступному:

- законодавче унормування некомерційної природи кооперативів;
- співпраця з кооперативами на ринках;
- оплата праці спеціалістів кооперативів;
- участь у формуванні матеріально-технічної бази (Литва - 25% первинного капіталу);
- оплата складування продукції, вилучення з продажу тощо;
- консультаційне забезпечення.

У багатьох країнах Європи, Азії, Америки держава здійснює підтримку розвитку кооперації. Постановою Кабінету Міністрів України від 3.06.2010 р. №557 «Про державну цільову програму підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на період до 2015 року» передбачено створення близько 10 тис. кооперативів, відповідно, 100 тис. робочих місць, збільшиться на 20% товарооборот сільськогосподарської продукції через кооперативи і стабілізується внутрішній ринок. Витрати на фінансування розвитку кооперативів до 2015 р. передбачають ~ 7 млрд. грн.

Для розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації важливе значення має співробітництво з підприємствами споживчої кооперації, що забезпечить стабільне надходження сировини до переробних підприємств споживчої кооперації, використання торговельної мережі. Таке співробітництво можливе у формі спільної заготівельно-збутової діяльності та переробки сільськогосподарської продукції.

В зоні діяльності обслуговуючих кооперативів перспективним є створення кредитних спілок. Кредитні спілки і сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи на спільних ідеологічних і методологічних засадах співпрацюють у подоланні дефіциту фінансових ресурсів у обслуговуючих кооперативів з метою збільшити оборот коштів у кредитних спілках.

Державна політика повинна будуватися на принципах сприяння розвитку кооперації: невтручання в кооперативну діяльність; захист кооперації і дотримання кооперативних принципів; інтеграція кооперативного сектору в інші галузі; підтримка співробітництва української кооперації з міжнародними кооперативними організаціями.

На основі дослідження кооперативних структур виявлено основні проблеми, які стримують їх розвиток:

- непередбаченість у Господарському кодексі України такого типу підприємств, як сільськогосподарський обслуговуючий кооператив. Відсутність правового формату регулярної фінансової підтримки розвитку кооперації і невизначення неприбуткового характеру сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів;
- нерозуміння і неготовність сільськогосподарських формувань та сільського населення до кооперування, недооцінка суті й переваг кооперативної моделі аграрного підприємництва через те, що кооперативна ідея не отримує ефективної політичної та інформаційної державної підтримки;
- неузгодженість інтересів потенційних учасників кооперації, наявність різних за розмірами суб'єктів господарювання;
- відсутність систематичної підготовки та відбору кооперативних лідерів, нестача менеджерів вищого рівня; малоефективна або зовсім відсутня діяльність Національної представницької організації сільськогосподарських кооперативів.

Аналіз стану розвитку сільськогосподарської кооперації, як інституту інтеграційних відносин і проблем, що стримують її розвиток, показав необхідність здійснення таких організаційних, правових і економічних заходів, як:

- розробити і прийняти Національну концепцію кооперації як основи інфраструктури аграрного ринку і розвитку сільських територій; сприяти формуванню регіональних центрів кооперації, де разом із дорадчими службами надавати консультаційну допомогу кооперативам, що створюються, підвищенню освітніх знань потенційних кооператорів,

створити школу кооперативних лідерів, організувати атестацію державних службовців, відповідальних за розвиток кооперації;

- для забезпечення кадрами кооперативних формувань запровадити підготовку спеціалістів сільськогосподарської кооперації у вищих навчальних закладах аграрного профілю. Забезпечити освіту та стажування за кордоном вітчизняних спеціалістів з кооперативного розвитку вищого рівня кваліфікації;

- активізувати наукові дослідження в регіонах з питань розвитку кооперації та інтеграції в аграрному виробництві, ширше використовувати синергетичний підхід для методологічного обґрунтування системного розвитку кооперативного сектору з виокремленням структуроутворюючих чинників формування багаторівневої горизонтально- та вертикально інтегрованої кооперативної системи. Систематизувати економічні показники оцінки ефективності функціонування кооперативних структур і розширити дослідження чинників, що негативно впливають на розвиток кооперації.

Стратегічне спрямування модернізації сільськогосподарського виробництва з метою швидшого та якісного вирішення проблем соціальної сфери на селі - єдиний шлях соціально-економічного розвитку сільських територій та забезпечення сталого зростання добробуту сільських сімей, якому сьогодні немає альтернативи. Воно має базуватися на об'єднанні зусиль не тільки місцевої влади та самоврядування, а й усіх виробників на певній території.

За законодавством держава повинна відшкодовувати в повному обсязі всі витрати сільськогосподарських підприємств на розвиток соціальної інфраструктури, якщо робота виконувалась або виконується за рахунок власних і залучених фінансових ресурсів. Проте через неврегульованість вирішення міжбюджетних проблем на державному та місцевому рівнях ця директива протягом тривалого періоду не виконується, що суттєво посилює відчутні диспропорції в інвестуванні соціального розвитку сільських територій України.

Це зумовлює соціальну розбудову сільських територій на рівні громади села проводити за міжселенською ієрархічністю, принципом важливості та періодом обслуговування. Такий механізм вимагає чіткої регламентації дій керівного органу територіальної громади - сільської ради щодо забезпечення послугами кожного жителя села. Тобто, не галузеві міністерства і відомства на рівні держави і не обласні та районні владні структури, а безпосередньо місцеві органи влади та самоврядування повинні визначити напрями створення на селі найбільш оптимального середовища, яке повинно бути максимально зорієнтоване на соціальний інтерес кожного жителя.

Питання реформування системи управління повинно бути спрямованим на раціональне поєднання територіальної, самоврядної і галузевої систем управління комплексним розвитком сільського господарства і сільських територій.

Діяльність органів державного управління при реформуванні системи управління агропромисловим виробництвом має передбачати зміщення акцентів на:

- організаційну роботу з цілеспрямованого формування агропродуктових і територіально-виробничих міжгосподарських об'єднань з високим рівнем спеціалізації та концентрації галузей агропромислового виробництва для найповнішого використання переваг сільських територій;

- запровадження в практику низових рівнів управління розвитком АПВ і сільських територій елементів стратегічного управління на основі середньо- та довгострокового

програмування комплексного розвитку агропромислового виробництва і сільських територій;

- розбудову системи міжгосподарського і громадського самоврядування по всій управлінській вертикалі з передачею їм частини державних повноважень з управління регіональним розвитком АПВ;

- запровадження механізмів державної підтримки інвестиційно-інноваційних проектів місцевих програм розвитку, що реалізуються організованими в самоврядні об'єднання сільгоспвиробниками.

Інституціональна система розвитку аграрної сфери економіки потребує досконалого інституційного забезпечення, а головне - створення інституціональних умов функціонування базисних і похідних інститутів. Побудова інституціональної системи здійснюється з дотриманням принципів:

- системності;
- справедливого розподілу прав і обов'язків учасників ринку;
- узгодженості внутрішньодержавних інституцій (правил гри) із міжнародними нормами;
- рівно конкурентного доступу економічних агентів до обмежених ресурсів державної підтримки;
- забезпечення мінімізації дискримінаційного впливу постачальників ресурсів на відтворювальні процеси в галузі.

Подальша інституціоналізація аграрної економіки передбачає удосконалення: інституту власності й організаційних форм господарювання на селі; створення функціональних професійних і міжпрофесійних об'єднань — інститутів саморегулювання й самозахисту; контракту та інфраструктури маркетингу продукції; організації праці й управління; моніторингу та інформаційного забезпечення.

Формування дієвої інституціональної структури аграрного ринку передбачає створення сприятливого мотиваційного клімату функціонування системи виробництва і збуту сільськогосподарської продукції; формування реальних ринкових цін, які забезпечать еквівалентність відтворення вкладеного у виробництво капіталу; поліпшення маркетингу і аграрної логістики; впровадження інновацій й забезпечення загальної конкурентоспроможності галузі.

Як вже відзначалось, концептуальне бачення розвитку інститутів аграрного ринку ґрунтується на комплексному аналізі й методологічних положеннях, а також оцінці сучасного стану їх організації у системі функціонування аграрної економічної системи як на макро-, так і на мікрорівні. Розвиток інститутів аграрного ринку повинен відбуватися відповідно до традицій функціонування вітчизняної господарської системи. В основу викладу зазначених аспектів інституціонального розвитку необхідно покласти стратегію розвитку як базисних (власність, праця, управління, влада) інститутів, так і похідних (ціна, конкуренція, підприємництво, інфраструктура, регулювання тощо). Розбудова інститутів у розвитку аграрного ринку може здійснюватися як зверху (макрорівень), так і знизу (мікрорівень) як складова.

Інституціональна структура економіки України включає суб'єкти аграрного підприємництва, державні і недержавні установи із забезпечення функціонування виробництва, інфраструктуру, інститути дорадництва й інформаційного забезпечення.

Розвиток інститутів економіки здійснюється у напрямі утвердження організованих ринкових відносин і прозорої регуляторної політики, а також сприятиме мінімізації інституціональних ризиків. Для розбудови ринкових інститутів й створення сприятливого інституціонального середовища аграрного підприємництва потрібні заходи, спрямовані на:

- завершення реінституціоналізації приватної власності в частині формування інституційних норм капіталізації землі;
- удосконалення цінового механізму щодо забезпечення справедливого перерозподілу доходів між учасниками продуктового ланцюга;
- забезпечення функціональності ринкової інфраструктури та подолання асиметрій у поширенні інформації на виробників сільськогосподарської продукції;
- підвищення соціальних стандартів сільського розвитку і формування соціального капіталу. Це головні блоки питань, які потрібно вирішувати у розвитку інститутів аграрної сфери.

Неможливо розвиток інститутів забезпечити без системної інституціональної трансформації відносин на селі, тому будь-які зміни, ініційовані державою, владними структурами є інституціональними за природою.

У забезпеченні розвитку інститутів аграрного ринку держава обов'язково повинна враховувати:

- 1) рівень соціально-економічного розвитку села;
- 2) законодавчі норми;
- 3) норми ментальності;
- 4) рівень трансакційних витрат;
- 5) особливості розподілу інформації між учасниками ринкового процесу;
- 6) засади міжсекторного партнерства (можливості кластеризації).

Аграрна реформа України спрямована на підвищення ефективності аграрного ринку, вважається нами проявом фундаментальних інституціональних змін. Проте першочергової модернізації і функціонального удосконалення потребують такі інститути як власність, регулювання ринку й підтримка виробників, організація та розміщення виробництва, контрактація та договірні відносини, ціноутворення та інфраструктура, землеробство та землекористування. Важливим залишається удосконалення техніко-технологічних характеристик виробничої й обслуговуючої підсистем, що дозволить знизити рівень трансакційних витрат. Складовою державної політики у цьому напрямі повинно стати забезпечення високої культури відносин з укладання-виконання контрактів та захисту прав власності. Це базові інституціональні орієнтири для учасників аграрного ринку, які формують базис їхньої поведінки і політики регулювання з боку держави. Поряд із цим, розбудова системи організаційно-економічних зв'язків інституціонального змісту повинна здійснюватися у техніко-технологічній, організаційній та соціально-економічній сферах.

Висновок. Таким чином, модель розвитку інститутів потребує постійного удосконалення у процесі розбудови регуляторного механізму, оскільки моделювання інституціональної системи аграрного ринку перебуває у постійному формуванні узгодженої

моделі інститутів. Сутність концептуального бачення вирішення проблеми у створенні стабільних умов функціонування економіки і ринку, яке передбачає ефективне поєднання базисних й похідних інституцій та інститутів. Таке поєднання становить модель інституціональної структури (середовища) розвитку-регулювання аграрної економіки.

1. Вільямсон О. Економічні інституції капіталізму: фірми, маркетинг, укладання контрактів / О. Вільямсон. – К.: АртЕк, 2001. – 472 с.

2. Інституціональні засади трансформації в аграрній сфері: Збірник матеріалів Тринадцятих річних зборів Всеукр. конгр. вчен. Економістів-аграрників, Київ, 20-21 черв. 2011 р. / Редкол.: П.Т. Саблук та ін. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2011. – 672 с.